

DOKUMENTY O BOHUMILU LAUŠMANOVI V BRITSKÝCH ARCHIVECH

Sylva Šimsová

Cílem tohoto článku je usnadnit badatelům vyhledávání informací o Bohumilu Laušmanovi v britských archivech. Hlavní zdroje informací o Bohumilu Laušmanovi ve Velké Británii se nacházejí v British Library v Londýně, National Archives v Londýně a Churchill Archives Centre v Cambridgi. V British Library je umístěn fond Blažeje Vilíma, který tam byl uložen v roce 1977 po Vilímově smrti. (Složka o Laušmanovi má číslo MS ADD 74982A.) V Churchill Archives Centre je deponována druhá část fondu Blažeje Vilíma. Vilím si o Laušmanovi psal mimo jiné s Janýrem a Krupičkou. (Složky jsou označeny čísly BVLM/2/5 a BVLM/2/10). V Churchill Archives Centre je také umístěn fond Karla Maiwalda, který tam byl uložen po jeho smrti v roce 1979. Maiwald si s Laušmanem pravidelně psal. (Složka nese číslo MWLD/2/35). Ve fondech britského státního archivu The National Archives v Londýně se o Laušmanovi píše v dokumentech britského ministerstva zahraničí – Foreign Office (FO 371).

Období druhé světové války 1939–1945

Bohumil Laušman přišel do Británie v roce 1940 přes Francii, kde vstoupil do nově vytvořené československé zahraniční armády jako prostý voják.¹ První zmínku o něm v britském National Archives najdeme na seznamu československých vojáků v Cholmondeley Camp z 1. srpna 1940, kde je u jeho jména uvedena hodnost „svob[odník] jezd[ectva]“.² Kartotéka o lidech, kteří byli evakuováni po pádu Francie, se bohužel v National Archives nezachovala. Autor R. E. Reader odhaduje počet Čechoslováků, kterým se podařilo v červnu 1940 dostat do Velké Británie přes Gibraltar, na 4938 vojáků a příslušníků jejich rodin.³

¹⁾ HOLUB, Václav: Za války a po válce. In: HRUBÝ, Karel (ed.): *Léta mimo domov. K historii Československé sociální demokracie v exilu*. Vyd. Karel Hrubý, Praha 1996, s. 15.

²⁾ Viz http://www.geocities.com/czechandslovakthings/WW2_CzSkB_lst_chol1.htm.

³⁾ READER, Roy E.: *Czechoslovak army in France*. (Monograph no. 5). Czechoslovak Philatelic Society in Great Britain, London 1987.

V letech 1940–45 byl Bohumil Laušman členem Státní rady československé v Londýně. Během roku 1942 pak navštívil Sovětský Svaz. Cestu přes Severní moře do Murmansku popsal mimo jiné v dopise Karlu Maiwaldovi.⁴

V roce 1943 vyšly Laušmanovi dvě publikace v českém jazyce: *Co jsem viděl v Sovětském Svazu a Moskva včera a dnes*.⁵ V říjnu 1944 přiletěl Laušman na Slovensko, kde se zúčastnil Slovenského národního povstání jako člen Vojenské rady hlavního štábu partyzánského hnutí v Československu. Během povstání vznikl časopis *Nové slovo*, do kterého, vedle jiných (např. Ilji Erenburga), přispěl také Laušman.⁶ Později, během pobytu v druhém exilu, napsal o svých zkušenostech za slovenského povstání knihu *Pravda a lož o slovenskom národnom povstaní*.⁷ V březnu 1945 se pak účastnil moskevských porad o složení a programu vlády Národní fronty.

Poválečná léta 1945–1949

Po návratu do osvobozené republiky s košickou vládou se Bohumil Laušman stal ministrem průmyslu. Bylo to období intenzivního znárodnování, se kterým někteří sociální demokraté nesouhlasili a v důsledku toho neměli k Laušmanovi kladný vztah. Byl pokládán za spolupracovníka komunistů, ačkoli později na brněnském sjezdu v roce 1947 byl zvolen do vedení strany, což umožnilo odstranit z ní extrémní levice. Retrospektivní úvahy o tomto období obsahuje mimo jiné exilová korespondence ve fondech Blažeje Vilíma a Karla Maiwalda v British Library a v Churchill Archives Centre v Cambridgi.

Jiří Horák, který po válce studoval v Praze a současně byl Laušmanovým tiskovým tajemníkem, poslal v roce 1955 Blažeji Vilímovi dotazník o událostech z podzimu 1947, zvláště o tak zvané „záříjové dohodě“, která je obvykle považována za závazek sociální demokracie spolupracovat s komunisty. Ve fondu Blažeje Vilíma najdeme poznámky, které si Vilím připravil pro odpověď na otázku Jiřího Horáka: „*Již od začátku r. 1947 bylo připravováno odstranění Fierlingera uvnitř strany [...]. Pak tam musí být zaprvé, že nebude milionářská dávka, a komunisté se musí zavázat, že budou solidně pracovat v NF tak, aby se vytvořila atmosféra pro vypracování nové ústavy a spolupráce až do května příštího roku, do voleb [...]. Z toho jasně vyplývá, že dohoda vlastně znamená nikoli závazky sociální demokracie, ale závazky komunistů [...] opakují to, co jsem řekl 12. září: [dohoda – pozn. aut.] může vyřídit dvě věci. Zastavit kampaň komunistů s milionářskou dávkou, která nám mezi dělníky je nepřijemná. A pomůže nám vyřídit Fierlingera na sjezdu.*“⁸

⁴ Churchill Archives Centre, MWLD 2/35, Laušman Maiwaldovi, 16. 10. 1951.

⁵ LAUŠMAN, Bohumil: *Co jsem viděl v Sovětském Svazu*. Nová svoboda, Londýn 1943 (British Library X709/8454); LAUŠMAN, Bohumil: *Moskva včera a dnes*. Nová svoboda, Londýn 1943 (British Library X809/6330).

⁶ *Nové Slovo* (Banská Bystrica), 24. 9. 1944 – 22. 10. 1944 (British Library F. misc. 2405).

⁷ LAUŠMAN, Bohumil: *Pravda a lož o slovenskom národnom povstaní: K siedmemu výročiju jeho vzplanutia*. Bratstvo-Jednota, Petrovec 1951.

⁸ British Library, ADD MS 74964 f100-6.

Karel Maiwald v dopise Hiklovi zastával stejný názor: „Škoda, že nemáš možnost přečíst si znova text ‚zářijové dohody‘. Poznal bys, že dohoda sama byla věc nezávazná a dobře myšlená, zhodnotí-li se náležitě závazek komunistů, že budou i nadále respektovat demokratické formy našeho politického života. Bohužel nepochopení situace, jehož se dopustili kritikové dohody, udělalo z dohody vítězství komunistů. Místo aby vyzvedli závazek komunistů a morální vítězství demokracie, což by mělo povzbuzující vliv na demokratický tábor a vedlo ke strážlivějšímu myšlení u komunistů, udělali pravý opak. Interpretace dohody v tisku ignorovala tento závazek komunistů a tak jim usnadnila přenést se přes jeho závaznost od samého počátku.“⁹

V poznámkách pro Jiřího Horáka se Vilím také zmiňuje o důvěrné a málo známé prosincové dohodě mezi sociální demokracií a národními socialisty: „Poslední týden v prosinci 1947 se konala porada mezi sociálně demokratickou a národně socialistickou stranou, Laušman, Vilím, Tymeš, Majer – Zenkl, Drtina, Stránský, Firt. Na této poradě bylo dohodnuto, že obě strany budou ve vládě i parlamentě postupovat společně.“¹⁰

Během 21. sjezdu sociálně demokratické strany v Brně ztratil Zdeněk Fierlinger vedoucí pozici a do čela strany byl zvolen právě Bohumil Laušman, který reprezentoval politický střed strany. Tím se podařilo odstranit extrémní levici zosobněnou Zdeňkem Fierlingerem. Na sjezdu byli přítomni zahraniční hosté, z Velké Británie se účastnil sjezdu Denis Healey. Oldřich Haselman nám po padesáti letech napsal na tuto událost vzpomínku: „Vilím, Healey a já jsme stáli těsně po vyhlášení výsledku za tribunou, když k nám přiběhl rozčilený a prskající Fierlinger, chytil mne za klopy a zasyčel ‚Ty mne to zaplatíš‘ a odběhl. Komentář Denise: ‚Vyhráli jste a zachránili čest vaší strany, ale [...] britská vstupní víza vás budou čekat v Mnichově a ve Vídni, až budete muset zachraňovat vaše životy!‘“¹¹

Mezi dokumenty Foreign Office v National Archive je jednadvacetistránková zpráva o únorových událostech, kterou napsal dr. Stránský.¹² Je možno z ní zjistit, co si Stránský pamatoval o Laušmanově činnosti během těchto událostí:

Ve čtvrtek 19. února dopoledne Laušman, Tymeš a Vilím byli pozváni na poradu s komunisty, která skončila neshodou.¹³ Odpoledne navštívil Laušmana Drtina a informoval ho o možné rezignaci, ke které má dojít následujícího dne. V 11 hodin večer Laušman, Tymeš a Vilím navštívili prezidenta Beneše, který jim řekl, že se vláda nesmí vzdát.¹⁴ V pátek 20. února v 15.30 hod. navštívil Laušmana Hubert Ripka a oznámil mu,

⁹ Churchill Archives Centre, MVLD/2/12, Maiwald Hiklovi, 9. 1. 1952.

¹⁰ British Library, ADD MS 74964 f100-6.

¹¹ Haselman Šimsově, 31. 1. 2005, v soukromém vlastnictví.

¹² National Archives, FO 371/71305B N4106, Stransky's Memorandum z 6. 4. 1948; není jasné, zda autorem je Jan nebo Jaroslav Stránský.

¹³ „They requested that the Social Democrats should revise their attitude in the Government and offered them closed co-operation. The General Secretary Vilim answered by laying before Gottwald a list containing the names of 60 police officers who had been transferred during the last days, and told Gottwald that if those officers should be returned to their posts within 24 hours the Social Democrats would be willing to continue negotiations as outlined by him. Gottwald, however, refused [...]“

¹⁴ „Dr. Benes told them that the Government must not retreat, and that a decision accepted by a majority must be carried out.“

že rezignovali ministři tří politických stran. Laušman byl překvapen a řekl, že jsou tím sociální demokraté postaveni před hotovou věc.¹⁵ Večer na schůzi prezidia byla jednohlasně odhlasována rezoluce, ve které bylo mimo jiné řečeno, že krize musí být vyřešena parlamentně a na základě existující Národní fronty. Fierlinger se zdržel hlasování.¹⁶

Ráno v sobotu 21. února navštívili Vilím a Laušman prezidenta a informovali ho o rezoluci. Zároveň mu řekli, že rezignace ministrů byla taktickou chybou.¹⁷ V poledne pozval Laušman na oběd dr. Prokopa Drtinu, generála Ludvíka Svobodu a generála Bohumila Bočka. V neděli 22. února večer se setkal Ripka a Drtina s Laušmanem a Vilímem. Během konverzace se sociální demokraté poprvé dozvěděli, že akce tří politických stran byla předem schválena prezidentem.¹⁸ V pondělí 23. února ráno navštívili Vilím a Laušman prezidenta a seznámili ho s odpovědí, kterou předsednictvo sociální demokracie poslalo komunistům: sociální demokraté byli ochotni vyjednávat, ale pouze na základě Národní fronty. Prezident prý vypadal unaveně a na konci hovoru slzel.¹⁹

V úterý 24. února v 11 hodin dopoledne, zatímco Laušman, Majer a Vilím byli v kanceláři *Práva lidu*, Fierlinger vydal provolání podepsané čtrnácti sociálně demokratickými funkcionáři, kteří byli ochotni vyjednávat s komunisty. O půlnoci se Laušman setkal s Fierlingerem a oba podepsali provolání, které vyšlo následující den v *Právu lidu*.²⁰ Ve středu 25. února vyjednával Laušman s Fierlingerem o tom, aby ozbrojené složky opustily okupované velitelství sociální demokracie. Fierlinger si kladl podmínku, že dostane místo ve vládě a dále že bude ze svého místa odvolán Blažej Vilím. Laušman na to odpověděl, že o takových věcech musí rozhodovat předsednictvo strany. Večer Vilím oznámil Laušmanovi, že bude rezignovat. Laušman ho žádal, aby počkal a vzal si měsíční dovolenou.²¹ Z těchto údajů mimo jiné vyplývá, že Laušman spolu s Vilímem oponovali Fierlingerovi. Navštěvovali prezidenta Beneše a informovali ho o vývoji situace.

¹⁵) „[...] at 3.30 Dr. Ripka visited [...] Lausman, and announced to him that the Ministers of the three Parties had just handed in their resignations. Lausman expressed surprise and told Dr Ripka that by this action the Social Democrats were faced with a fait accompli [...].“

¹⁶) „[...] the crisis must be settled in a parliamentary manner and on the basis of the existing National Front.“

¹⁷) „They told him that, in their opinion, the resignations were a tactical mistake [...].“

¹⁸) „They discussed the situation, and from that discussion the Social Democrats learned for the first time that the whole action of the three Parties, including the resignation of their ministers, had been undertaken with the previous agreement and full knowledge of the President.“

¹⁹) „They found the President very tired. He thanked them for their attitude, assured them that he himself will remain firm, but at the end of the conversation he burst into tears [...].“

²⁰) „At 11 o'clock, while Lausman, Majer and Vilim were in the Pravo Lidu offices, the official Press Agency issued Fierlinger's Proclamation signed by 14 Social Democrat functionaries [...]. Fierlinger's group was resolved to agree with the Communists on the formation of a new Government without the Party's consent [...]. At midnight Lausman went to see Fierlinger [...] negotiated an agreement [...] proclamation signed by Fierlinger and Lausman published in the following day's Pravo Lidu.“

²¹) „After the stormy night, the Social Democrat Headquarters remained occupied by the police and the militia. In the morning Lausman drove to the Prime Minister's Office where he wished to negotiate the clearing of the Headquarters and where he had a conference with Fierlinger [...] conditions: that Fierlinger should enter the Government, that Vilim should be deprived of his post, and that Majer, Goerner, Kubat, Bernard and Vilim should leave the Party's Presidency [...]. To this Lausman answered that these matters must be decided by the Party's Presidency [...]. In the evening, before the meeting of the Social Democrat Presidency, Vilim told Lausman that he intended to resign, Lausman asked him to wait, and to take a month's holiday [...].“

Karel Maiwald ohodnotil Laušmanův postoj během února ve svém dopise Hiklovi následovně: „Právě u příležitosti pokusu smířit Vilíma a Laušmana seznámil jsem se velmi podrobně s průběhem únorových událostí a byl jsem mile překvapen poznáním, že se Laušman v únorových dnech choval daleko lépe, než se obecně myslí [...]“. Maiwald upozornil na riziko diktatury Slánského (dopis byl psán před Slánského zatčením): „[...] odporem by byla bývala posílena posice Slánského, který to chtěl už v [roce] 1945 ‚vzít zostra‘ a kritisoval vždy Gottwaldovu ‚koaliční politiku‘. Měl-li jsi příležitost se někdy seznámit s rozdílem ‚pracovního stylu‘ exponentů Slánského a Gottwaldových, jako jsem já viděl v Praze zejména po únoru, pak bys nepochyboval, že to jediné co se dalo dělat, vyhnout se horšímu zlu, diktatuře v rukou Slánského, mělo svou hodnotu.“²² Podle Maiwalda měl Vilím na Slánského stejný názor: „Vilím, který jinak velmi ostře se stavěl proti Laušmanovi, hlavně pro věci po únoru, sám mě na tuto okolnost upozornil. Prohlásil: ‚Kdyby bylo bývalo padlo v Praze jenom zcela málo výstřelů organisovaným odporem, byl by dnes býval zavřen Gottwald od Slánského. Moskva by v tom viděla doklad, že koncepce Slánského byla lepší a že Slánský má mít vrch.‘ I když diktátor je a zůstane diktátorem, je přece jenom rozdíl, je-li diktátorem sadista od náтуры nebo člověk oportunista. Laušmanova kapitulace měla smysl volby menšího zla.“

V době únorových událostí měli Laušman s Vilímem dobrý vztah. Když mu Vilím řekl, že se chystá odejít, Laušman navrhoval, aby ještě chvíli počkal, že půjdou spolu. Vilím o tom napsal Krupičkovi: „Moje výhrady proti Laušmanově postupu, ani ne tak během února, ale krátkou dobu po tom, neměly vliv na náš vzájemný přátelský poměr. Věděl, že odcházím do exilu, přišel jsem se s ním rozloučit, když byl ještě náměstkem Gottwalda. Přemlouval mě, abych se schoval, že později půjdeme spolu. Na to jsem ovšem nečekal. Věděl jsem, jak se musí poměry vyvíjet, pět let kriminálu od nacistů mně stačilo a bylo tehdy také třeba tady venku povědět, co se vlastně doma stalo.“²³

Vilím svůj vztah k Laušmanovi patrně změnil, když se dozvěděl, že Laušman podepsal dopis adresovaný britské Labour Party. Připoměl to později Laušmanovi: „Při té příležitosti bych byl rád, kdyby jsi si [sic] vzpomněl na obsah dopisu, který někdy v březnu 1948, tedy brzo po únoru, byl poslán Labour Party, je v něm prý ospravedlňován únor a nese Tvůj podpis.“²⁴ Tento dopis se nám bohužel nepodařilo v archivu Labour Party najít. Laušman oficiálně rezignoval na funkci předsedy sociálně demokratické strany 18. března 1948. V dubnu o něm napsal Vaněk Vilímovi: „Laušman zdrcen, vyřízen, zlomen podal koncem dubna demisi prý ve všech svých funkcích.“²⁵

Zjednodušený výklad únorových událostí staví Laušmana do role záporné a na druhé straně Václava Majera do role kladné. Karel Maiwald o tom píše: „Porovná-li Laušmana a Vilíma s Majerem, není mezi nimi žádného rozdílu, pokud jde o události únorové. Je pouze ‚zásluhou‘ Gottwaldovou, že Majer nešel do vlády s Laušmanem. Majer byl ochoten do vlády vstoupit, ale Gottwald ho odmítl.“²⁶ V důsledku tohoto zjednodušeného pohledu byl Laušman 8. listopadu 1949 vyloučen z exilové sociální

²² Churchill Archives Centre, MVLD/2/12, Maiwald Hiklovi, 9. 1. 1952.

²³ Churchill Archives Centre, BVLM/2/10, Vilím Krupičkovi, 12. 4. 1973.

²⁴ British Library, ADD MS 74982A f43, Vilím Laušmanovi, 23. 5. 1952.

²⁵ British Library, ADD MS 74984 f74–75, Vaněk Vilímovi, 8. 5. 1948.

²⁶ Churchill Archives Centre, MVLD/2/12, Maiwald Hiklovi, 9. 1. 1952.

demokracie. Usnesení o jeho vyloučení bylo uveřejněno až po jeho odchodu do exilu v lednu 1950: „*Vedení ČSSD konstatuje, že Bohumil Laušman není příslušníkem strany, protože v ostrém rozporu s vůlí členstva, projevenou jasně brněnským sjezdem, připojil se v kritických dnech únorového puče k zrádcům demokracie a socialismu a aktivně pomáhal při potlačování Československé sociální demokracie.*“ Zjednodušený pohled podávají také některé záznamy v dokumentech Foreign Office. V jednom z nich (z 27. února 1948) se píše: „*Nevím, jaký vztah má Československá sociální demokracie k Labour party, ale doufám, že bude možno tento vztah přerušit vzhledem k hanebné roli, kterou sehrála československá sociální demokracie při prodeji své země komunistům.*“²⁷ V několika dokumentech Foreign Office je kladena otázka, zda Laušmana vprostřed noci navštívil Zorin a přinutil ho spolupracovat s Fierlingerem.²⁸ Zdá se, že pro britskou diplomacii bylo obtížné se v nové situaci vyznat. Jiný dokument, z 5. března, poukazuje na zdravotní stav prezidenta Beneše: „*Kdyby Beneš nebyl nemocným a možná i umírajícím člověkem, zápas by třeba nebyl býval tak hanebný a krátký.*“²⁹

Po příchodu do exilu si Vilím vyměnil několik dopisů o únorových událostech s Eduardem Táborským. V jednom z nich došel k závěru: „*Zklamal i E.* [Beneš – pozn. aut.].“³⁰

Laušman v exilu: prosinec 1949 až prosinec 1953

První zprávu o plánovaném útěku Laušmana do zahraničí dostal Vilím v prosinci 1949: „*Před 10 dny emigroval do Belgie gen. justiční služby S. Korbel. Z jeho výroků není pro Tebe jisté bez zajímavosti ten, že prý se Laušman připravuje vážně do emigrace. S. Korbel tvrdil, že informace o Laušmanovi jest naprosto spolehlivá, neb tento má v ČSR značné nepřijemnosti.*“³¹ Laušman přešel hranice na Silvestra roku 1949, jeho rodině se útěk nepodařil. Hned na začátku ledna 1950 poslal Jiří Horák Vilímovi telegram se stručným sdělením: „*Laušman v Německu*“.³² Jednou z prvních reakcí na Laušmanův útěk z Československa bylo zveřejnění zprávy o tom, že byl z exilové sociální demokracie vyloučen. Členům strany byl poslán oběžník: „*Proto není Bohumil Laušman příslušníkem československé sociální demokracie, jak to již bylo rozhodnuto usnesením ÚVV ze dne 8. listopadu 1948, které bylo oznámeno v oběžníku č. 4.*“³³

²⁷) „*I do not know what the relations are between the Social Democrats of Czechoslovakia and the Labour Party in this country but I hope that it will be possible to terminate these relations whatever they may be in view of the ignominious role that the Czechoslovak Social Democrats played in selling their country to the Communists.*“ National Archives, FO 371/71285.

²⁸) „*Communist coup in Czechoslovakia [...] a report which we are trying to confirm that Laušman, the chairman of the Social Democrats, was persuaded to sign a joint declaration with Fierlinger only after the latter had paid him a nocturnal visit in company with Zorin.*“ National Archives, FO 371/86308/N1591/4.

²⁹) „*If Benes had not been a sick and probably dying man, the struggle would perhaps have not been so brief and ignominious [...].*“ National Archives, FO 371/71282/N2162.

³⁰) British Library, ADD MS 74984 f37–9, Vilím Táborskému, 15. 4. 1948.

³¹) British Library, ADD 74982A f5.

³²) British Library, ADD 74982A f9, Horák Vilímovi, 3. 1. 1950.

³³) British Library, ADD 74982A f10, ČSSD soudruhovi, 7. 1. 1950.

Na druhou stranu osobní dopis Václava Majera Bohumilu Laušmanovi byl přátelský: „*Jsmé rádi, že ses dostal do bezpečí, a doufáme, že se to podařilo i Tvé rodině a že jste již všichni pohromadě [...]. S politováním však musíme sdělit, že Tě za příslušníka strany nepovažujeme [...]. ÚVV strany opřel své rozhodnutí o zjištění, že Tvůj postup byl v ostrém rozporu s vůlí členstva jasně projevenou brněnským sjezdem a že ses v kritických dnech únorového komunistického puče připojil ke zrádcům demokracie a socialismu a aktivně pomáhal při potlačení československé sociální demokracie [...]. Vzhledem k mnoha dotazům, vyvolaným patrně také Tvými veřejnými projevy po přechodu hranic, byli jsme nuceni dát toto stanovisko strany k dispozici tisku [...]. Toto naše stanovisko ovšem neznamená, že bychom Ti chtěli v emigraci činit jakékoliv překážky, naopak jsme ochotni poradit a pomoci, pokud to bude v naší možnosti.*“³⁴ Jako reakce na vyloučení Laušmana následoval článek v časopise *Národ*: „*V sociální demokracii je poplach. Za hranice přibyl bývalý její poslanec, ministr a na brněnském sjezdu zvolený předseda strany Bohumil Laušman. A sociální demokraté mají hlavu ve smutku. Docela pochopitelně. Co s předsedou, když už mají dva? [...] Aby bylo jasno: nehájíme Laušmana. Nemůžeme však mlčet k tomu, že lidé, kteří kolaborovali s komunisty, se pokoušejí souditi někoho z kolaborantství.*“³⁵

Po útěku byl Laušman velice opatrný a oznamoval svůj příjezd přátelům pod jménem Karl Mason: „*Pana Masona sice neznáš, ale znáš dnešního nositele jeho jména, bývalého ministra československé republiky B. L. [...] Ano, už jsem také za hranicemi své porobené vlasti. Zatím v Německu, host Američanů vyřizují své nezbytné záležitosti a líží se z ran, které na mne dopadají jedna za druhou. Před 5 měsíci byl zatčen můj zeť; jeho žena, moje dcera Olga, jakož i já jsme ještě v tomto případě ‚nepřeskočili‘. Jenom mimořádné opatrnosti děkuji, že jsem svým hlídačům stále unikal. Proto jsme se rozhodli pro vyhnanství. Bohužel, mně se podařilo 1. 1. přejít hranice, kdežto moje čtyřčlenná rodina, s další bratislavskou rodinou a průvodcem jsou nezvěstní. To vše mne postihlo ve dnech, kdy se blíží osmé výročí zatčení mých drahých nacisty. Matka a bratr se z koncentráků už nevrátili, žena se sestrou se vrátily po více než 4 letech s podlomným zdravím. To jsou tedy mé ‚radosti‘.*“³⁶ Dále popisuje poměry v Československu: „*Svět není ani zdaleka informován, co se u nás vlastně děje. Je to něco neuvěřitelného a neslychaného. Už to není jenom bída politická, hospodářská, sociální, kulturní, už jsou to příznaky bídy mravní – a to je bída nejstrašlivější. Za války jsme věděli, s kým máme tu čest, byli to nacisté, kteří nebyli z naší krve. Dnes jsou to Slované a naši lidé. O to je to horší [...]. Slušní lidé byli z novinářského svazu vyškrtnutí (patřím mezi ně; nevím sice, jsem-li slušný, ale vyhodili mne), nemohou a nesmějí psát. Pochopitelně: pravda je nahrazována lží a na to nemá každý dobrý žaludek. Naproti tomu bys tam našel lidi neznámé, nové a potom snad ještě několik novinářských kreatur, kteří sloužili nacistům, dnes bolševikům a kteří mají svědomí právě tak široké, jako úzké. Ale o tom více jindy, snad i ústně.*“ Zmiňuje se o svém plánu napsat o situaci v Československu knihu: „*Hodil jsem na papír vyličení dnešní situace v Československu – Dva roky noci*

³⁴) British Library, ADD MS 74982A f11, Majer Laušmanovi, 19. 1. 1950.

³⁵) *Národ*, roč. III, 1950/1.

³⁶) Karl Mason Joklovi, 20. 1. 1950.

bartolomějské. Může to být malá brožurka pro lid, populárně psaná – ponaučení porobeného národa národům dosud svobodným.“

Laušman byl ubytován u Američanů, ale také Francouzi o něj projevovali zájem: „Domluvil jsem už před tím v Baden Badenu s Francouzi, že Laušmana ubytují a že si ho nechají u sebe v zóně. Sledoval jsem tím jen snahu dostat ho někam, kde bychom měli přístup k jeho výpovědím, pokud by ovšem tyto měly nějakou hodnotu. Američané ho ve dne v noci hlídali, ale zdálo se být přesto možné nějakým způsobem ho převést našimi prostředky do francouzské zóny, kde už by si ho Francouzi převzali.“³⁷ Laušman doufal, že se dostane do Velké Británie. Protože byl za války ve spojenecké armádě, předpokládal, že automaticky dostane povolení k pobytu. Ve svém dopise Mirce Vilímové z 30. března si stěžuje, že mu Vilím na dopisy neodpovídá: „Z Paříže mám zprávu, že mně už ‚papíry‘ vyřizují, resp. že věc je vyřízena, ale čeká na mne. To znamená, že jakmile Leno [Vilím – pozn. aut.] vyřídí věc mého visa, pojedou do Paříže a odtud do Londýna.“³⁸ Z této poznámky se zdá pravděpodobné, že Vilím měl něco společného s vyřizováním Laušmanovy žádosti o britské vízum.

V National Archives jsou uloženy dokumenty ministerstva zahraničí (Foreign Office) o projednávání Laušmanova povolení žít ve Velké Británii. Již 4. ledna se zde píše: „Podle zpráv v tisku uprchl do Německa Bohumil Laušman – sociální demokrat, který na konci roku 1947 vytlačil Fierlingera z pozice předsedy strany. Fierlinger byl tehdy nařčen, že se spiknul s komunisty. Zdá se, že Laušman je k ničemu a zdejší sociální demokraté mu nemohou přijít na jméno. Po puči plně spolupracoval s komunisty.“³⁹ Následující dokument ze 7. ledna je k Laušmanovi laskavější: „Byl bych Vám vděčen za radu, zda máme doporučit Home Office, aby Laušmanovi dali vízum. Mám dojem, že je u zdejších československých sociálních demokratů ‚persona non grata‘, protože po puči spolupracoval s komunisty. Ale, jak víte, kdysi sehrál méně nedůstojnou roli.“⁴⁰ V jiném dopise ze stejného dne se píše: „Je pravděpodobné, že Laušman si zažádá o povolení přijít do Británie. Nevím, zda jeho žádost politicky podpořit. Nedovedu si představit, že by ho Majer tady uvítal.“⁴¹ Jedna z odpovědí na otázku, zda Laušmana podpořit v jeho

³⁷⁾ British Library, ADD MS 74973 f150–154, Haselman Vilímovi, 11. 2. 1950.

³⁸⁾ British Library, ADD MS 74982A f17–8, Laušman Mirce Vilímové, 30. 3. 1950.

³⁹⁾ „According to the press Bohumil Lausmann has escaped to Germany. He was the social democrat who at the end of 1947 ousted Fierlinger from the Chairmanship of the party (Fierlinger was accused, rightly, of conspiring with the Communists). On the whole Lausmann seems a pretty poor type, and I think his name is mud with the Social democrats here (he collaborated up to the hilt after the putsch). It might be worth consulting Mr. Dixon and Mr. Healey before we get an application from Lausmann to come here (as we almost certainly shall).“ National Archives, FO 371/86308/N1591/1.

⁴⁰⁾ „I should be very grateful for your advice as to whether we should press the Home Office to admit him or not. I believe that he is persona non grata with the Czechoslovak Social Democrats here on account of his collaboration with the Communists after the putsch. But he once, as you know, played a less ignoble role.“ National Archives, FO 371/86308/N1591/1.

⁴¹⁾ „You will have seen from the press that Bohumil Lausmann, formerly chairman of the Czech Social Democrat party has escaped to Germany and is now in the US zone. It seems quite likely that he will apply for permission to come to this country, and am frankly in two minds whether we ought to support his application on political grounds. I do not imagine that Majer will be very enthusiastic about having him. I shall be very grateful to know what you think of Lausman and any information you can find will certainly help us in coming to a decision though I am sure you will appreciate that this is in the nature of a private enquiry [...].“ National Archives, FO 371/86308/N1591/1.

žádosti, přišla o týden později: „Zdejší Češi rozhodně Laušmana nechtějí, zvláště kdyby se tím ubralo jedno místo pro jiné bona fide socialně demokratické žadatele. Na druhé straně nemůžeme mu odmítnout vstup, kdyby sem přišel z jiného důvodu. V každém případě Labour Party za něj nemůže vzít finanční zodpovědnost.“⁴² Druhá odpověď ze 17. ledna navrhuje, aby Laušman dostal povolení k pobytu vzhledem k tomu, co vykonal před únorem, pokud by to nevedlo k prudkým šarvátkám s Majerem a spol.⁴³ Dopis ohodnocuje Laušmanovu roli během únorového puče: „Chápu, že je persona non grata u československých sociálních demokratů, protože během únorových událostí nestál po boku Majera a ostatních. Bezprostředně po únorovém puči se několikrát na veřejnosti vyjádřil na omluvu činů zbytku sociálně demokratické strany a ospravedlnění spolupráce s komunisty. Na druhé straně to netrvalo dlouho, než skoncoval s příslušovačskou sociální demokracií, a v květnu rezignoval na svou pozici předsedy sociální demokracie, a to, jak se domníváme, v době, kdy se jednalo o sloučení s komunisty. Od té doby nevím o vůbec žádné jeho politické činnosti.“⁴⁴

Laušman napsal též dopis Ernestu Daviesovi: „Je možné, že jsi se doslechl, jak na mne útočí českoslovenští emigranti [...]. Moje osobní a rodinná situace mi zatím nedovoluje se bránit [...]. Čtvrt století jsem sloužil našim společným cílům, riskoval jsem život a bránil je se zbraní v ruce. Netvrdím, že jsem nikdy neudělal chybu, ale trvám na tom, že jsem se nikdy nevzdal čestných myšlenek lidských práv a svobod.“⁴⁵ Závěr diskuse o Laušmanovi v dokumentech Foreign Office byl nerozhodný.⁴⁶ Zdá se tedy, že Healeyho příslib na brněnském sjezdu, citovaný Haselmanem, se na Laušmana nevztahoval.

Problém se získáním britského víza nebyl vyřešen ani o dva roky později, kdy Laušmanovi Vilím napsal: „Pokud jde o visum: V Paříži jsme dohodli, že bude učiněn pokus jeho získání normální cestou na konsulátě, na základě francouzských papírů [...]

⁴²⁾ „Our own Czechs are not at all keen to have Lausman over here, certainly if it means using up any of the Labour Partry's credit which might be employed for bona fide Democratic Socialists. On the other hand we would, of course, not oppose his entry if there were some other reason for bringing him over. In any case the Labour Party cannot assume any financial responsibility for him when he comes.“ National Archives, FO 371/86308/N1591/2.

⁴³⁾ „In view of this and his pre-February record my inclination would be to allow him to come to the United Kingdom, unless this would provoke violent squabbles with Majer and Co.“ National Archives, FO 371/86308/N1591/4.

⁴⁴⁾ „As to his record, I can understand that he may be a persona non grata with the Czechoslovak Social Democrats in London because he did not stand out with Majer and the rest at the time of the February crisis. Moreover, during the weeks immediately following he made a number of public statements excusing the actions of the rump of the Social Democratic Party and justifying cooperation with the Communists. On the other hand it was not long before he ceased to play any part in the fellow-travelling Social Democrat Party and in May 1948, less than three months after the crisis, he officially resigned his position as Chairman of the Party. His resignation, we believe, took place on the issue of fusion with the Communists. Since then I have never heard of his taking any hand in politics at all.“ National Archives, FO 371/86308/N1591/4.

⁴⁵⁾ „The reasons and situation which I have mentioned do not at the present moment allow me to defend myself or explain more fully. I therefore beg of you in the meantime to be considerate towards me. For a quarter of a century I have served our common ideas, for which I often risked my life during the war and for which I voluntarily fought with arms in my hand. I will not assert that I have never made a mistake, but I must establish the fact that I have never foresaken the most honourable ideas of human rights and freedoms.“ National Archives, FO 371/86309/N1891/4.

⁴⁶⁾ National Archives, FO 371/86308/N1591/4.

v případě rychlého získání visa tam by se mohlo státi, že Tvůj eventuální možný styk s Angličany nebude ještě připraven.“⁴⁷ Laušman nebyl jediným exulantem, který byl nařčen ze spolupráce s komunisty. Stalo se to i jiným, jako třeba prof. Josefu Mackovi. Laušman o jeho případu napsal Maiwaldovi: „Macek, který se uchází o emigraci do USA, byl denuncován a pošpiněn. Představ si: z Josefa Macka udělali kryptokomunistu. Američané mne požádali o (můj osobní) úsudek v této věci. Bylo mi řečeno, když to ode mne žádali, že to pomůže, ne-li rozhodne. Opis své zprávy jsem poslal Vojtovi Benešovi, který je s Mackem, jenž prý mezi tím odjel do Kanady, v písemném styku.“⁴⁸ A tak Laušman, kterému bylo zabráněno získat britské vízum, dopomohl prof. Mackovi k vízu do Spojených států.

Paradoxem je, že Macek, který o této Laušmanově pomoci nevěděl, napsal ve stejném roce svému bývalému studentovi Maiwaldovi: „Nevím, zdali se Tobě tak zaryla do paměti ta naše debata někde nad Řevnicemi a pak ve vlaku do Prahy jako mně, ale já nemohu zapomenout na to, jak jsem tehdy řekl, že Laušman je neštěstím strany a možná i státu. Tys to tehdy nechtěl uznat, ale myslím, že dnes to uznáváš.“⁴⁹ Mackova ostrá kritika byla založena na tom, že Laušman s Maiwaldem tehdy usilovali o znárodnování „z pochybeného názoru na uskutečňování socialismu, k němuž jsi se nechal strhnout Marxovou doktrínou o ‚zespolečnění výrobních prostředků‘, které se bohužel ani mnozí jiní sociální demokrati u nás i v cizině nevzdali.“

Nakonec se Laušman dostal, společně s Rudolfem Krupičkou, v říjnu 1950 do Bělehradu. Jeho finanční situace byla svízelná. O svých existenčních problémech napsal Laušman v roce 1952: „[...] žívím se novinařením za řádky. Prokáži kdykoli, že je to služba československé věci a straně. A přesto se našli syčáci, kteří mne denuncovali, aby i o tuto existenci mne připravili.“⁵⁰ Ještě i v létě 1953 měl Laušman problémy s vízy: „Nedávno mi najednou odmítla cizinecká policie vstup do Švýcarska [...] špinavé prsty Ripkova člověka, bývalého vyslance Austrálie.“⁵¹

Vztah mezi Vilímem a Laušmanem

Postupně docházelo k pokusům překonat odcizení Vilíma a Laušmana tím, že by se setkali v Paříži. Maiwald psal Vilímovi: „Právě jsem dostal zprávu, že Laušman bude v Paříži mezi 18. a 29. srpnem. Napadlo mi, že by se dala zařídit vaše schůzka na weekend [...]. Mám zato, že je to velmi vhodná příležitost k nastoupení vyrovnanějších cest a přípravy úklidu ve straně.“⁵² Hlasů, které si přály setkání mezi Vilímem a Laušmanem, přibývalo. Jonáš napsal Vilímovi v prosinci 1951: „Laušman [...] je ochoten se kdykoliv a kdekoliv setkat s Vilímem [...]. Vše tedy leží hlavně u Tebe...“⁵³ Ve stejnou

47) British Library, ADD MS 74982A f43, Vilím Laušmanovi, 23. 5. 1952.

48) Churchill Archives Centre, MWLD 2/35, Laušman Maiwaldovi, 10. 9. 1950.

49) Churchill Archives Centre, MWLD/2/39, Macek Maiwaldovi, 21. 5. 1950.

50) Churchill Archives Centre, MWLD 2/35, Laušman Maiwaldovi, 13. 11. 1952.

51) Churchill Archives Centre, MWLD/2/35, Laušman Maiwaldovi, 15. 7. 1953.

52) British Library, ADD MS 74982A f22, Maiwald Vilímovi, 8. 8. 1951.

53) British Library, ADD MS 74982A f23, Jonáš Vilímovi, Laušmanovi a Lužovi, 24. 12. 1951.

dobu napsal Vilímovi Maiwald: „*Další odkládání rozhodného kroku by se dalo těžko ospravedlnit. Usmíření v řadách sociální demokracie není už pouze vnitřní věcí strany. Závísí na něm také obnovení jednoty v ústředním orgánu celého světa. Reprezentace československé sociální demokracie organisovaná z osob, jejichž funkce je založena v řádných usneseních posledního sjezdu strany, by mohla obnovit jednotu v celém exilu [...]. Obnovení jednoty v řadách sociální demokracie není věc, o níž bychom mohli jednat podle svých okamžitých nálad nebo osobních libostí či nelibostí. Nemůžeš dále své rozhodnutí oddalovat.*“⁵⁴

Setkání Laušmana a Vilíma se mělo jevit jako náprava rozkolu v sociální demokracii: „*Chtěl bych usmířit Vilíma a Laušmana a použít usmíření těchto dvou hlavních funkcionářů strany jako podnětu k usmíření obecnému a obnovení jednoty v celé československé sociální demokracii. Považuji toto obecné usmíření na nejširší základně celé strany za naprostou nezbytnost pro situaci, v níž se octneme po obnově demokracie doma. Snad bys udělal dobře, kdybys pohovořil o dnešní situaci doma např. s dr. Papánkem. Když byl v Londýně, upozorňoval nás, že nově přicházející uprchlíci se vesměs shodují v tom, že se budeme vracet do značně změněných poměrů. Lidé doma chápou jednání Laušmana zcela jinak, on je jim bližší. Oni cítí, že Laušman si byl vědom jejich problémů. To, co se vytyká Laušmanovi, ty problémy, oni denně prožívají a mají k nim jiný poměr než lidé žijící v naprosté svobodě. Až dosud emigrantský svět je světem negace a rozkladu. Nebude lépe, dokud si rozumní lidé neřeknou, že s tímto negativismem skončují od základu. Byl bych šťastný, kdybich v Tobě získal pomocníka v boji proti panující davové chorobě, té zvláštní směsi nešťastného stesku jitřeného pitváním nahodile shromážděných informací, zoufalé snahy najít spravedlnost, která nakonec při nejlepší vůli napáchá více křivd na stejně nešťastných, než potrestá skutečných viníků. Hledejme, co lidi spojuje, co připraví lepší podmínky pro budoucnost.*“⁵⁵

Diskuse o smíření sociálních demokratů pokračovala. V lednu 1952 napsal Vilím Haselmanovi: „*Po vánocích jsem dostal od Jonáše dopis, který byl současně adresován Laušmanovi (je v Rakousku) a Lužovi. Zabývá se v něm situací mezi sociální demokracií a exilem a žádá, aby se sešli předseda a tajemník strany a předseda a tajemník mládeže k poradě o situaci, ze které by měla vzejít iniciativa k soustředění všech sociálních demokratů. Nepochybně to dělal se souhlasem Laušmana, který je v Innsbrucku, a jistě se souhlasem Luži, poněvadž již v dopisu zdůraznil, že všechno záleží jenom ode mne. Odpověděl jsem, že jsem rád jeho iniciativě, ovšem, že nemyslím, jak to uvedl on, že má být zapomenuto to, co bylo, ale naopak, že jen v poučení minulostí můžeme hledat cestu k nápravě.*“⁵⁶

Proti Laušmanovi existovala však nadále v exilu opozice. Žofka napsal Vilímovi v březnu 1952: „*Před měsícem jsem dostal zprávu, že jsi (a Maiwald) v užším styku s Laušmanem, a že připravujete nějakou akci [...]. Chceš-li zahájit nyní něco společného s Laušmanem, narazíš velmi pravděpodobně i na odpor soudruhů, kteří k Tobě mají důvěru [...]. První letošní číslo Hlasu [je] proti jakékoliv akci Laušmanově, a nepřizná-*

⁵⁴ British Library, ADD MS 74982A f25, Maiwald Vilímovi, 29. 12. 1951.

⁵⁵ Churchill Archives Centre, MWLD/2/12, Maiwald Hiklovi, 9. 1. 1952.

⁵⁶ British Library, ADD MS 74982A f33, Vilím Haselmanovi, 20. 1. 1952.

vá mu více práv, než se obhájit z obvinění, která na něm lpějí proto, že nejen v únoru selhal, ale z právního hlediska především že podepsal květnovou ústavu; a to je trestné podle starého zákona na ochranu republiky 50/1921.⁵⁷ Vilím Laušmana hájil v dopise Hiklovi: „Tvého rozhořčení, že jsem se sešel s Laušmanem [...]. Ne Laušman, nýbrž řada ostatních sociálních demokratů byla v závěru krise, způsobené bez dohody s námi, zviklána [...]. Laušman celkem obstojí se zjištěním, že v únoru se mylil v odhadu, že lze sociální demokracii jako politické hnutí zachránit koncesemi komunistům. Já jsem ho již tehdy přesvědčoval, že se mylí. Ovšem Laušmanova činnost nekončí únorem. To, co Laušman má vysvětlit sociální demokracii, je především otázka, co chtěl ještě po únoru zachraňovat souhlasem s vylučováním stovek funkcionářů ze strany, a zejména prohlášením, které přinesl tisk o jeho předání předsednictví Fierlingerovi s tím, že Brno byl omyl‘ [...]. Byl jediný [Laušman – pozn. aut.] z emigrantů, který před Brnem a zejména v Brně veřejně a otevřeně vystoupil proti Fierlingerovi [...]. Byl jsi v Brně? Viděl jsi tam na tribuně stát kohokoliv jiného proti Fierlingerovi? Ochotně odešel z vlády, aby pomáhal budovat stranu. Okamžitě po sjezdu dal iniciativu k oficiální poradě mezi vedením nár[odních] soc[ialistů] a naší stranou. Od této porady vlastně začal náš společný postup s ostatními ve vládě.“⁵⁸

Někteří sociální demokraté měli o spolupráci s Laušmanem vážné pochyby. Jiří Horák napsal svému otci Josefovi: „Píšeš, že Vilím a jeho přátelé jsou ochotni spolupracovat s Bohumilem Laušmanem [...]. Myslím, že to je jejich politická sebevražda.“⁵⁹ Sám Laušman souhlasil s tím, aby byl svolán sjezd strany v exilu: „Jak jsem už dříve sdělil, budu přes všechno, co se stalo, loyálně podporovat všechny snahy, směřující k sjednocení sociálně demokratického exilu. Jsem tudíž i pro sjezd či konferenci funkcionářů strany, kteří dlí v exilu. Předpokládám ovšem, že zájmy domova, t. j. národa a strany, budou v těchto souhrách pro nás všechny zákonem nejvyšším.“⁶⁰

O překážkách svolání sjezdu napsal Laušman Maiwaldovi: „[...] nejsem překvapen ‚technickou‘ obstrukcí Josefa Horáka v souvislosti s přípravami na svolání sjezdu a plně souhlasím, že mládež je jeho instrumentem, který ovládá jeho syn Jiří jako tajemník. Svého času mne vybízel, abych ‚už nečekal a šel do aktivity‘ a v posledním čísle ‚Zpravodaje‘ se o mne dvakrát otřel. Ostatně – ‚Zpravodaj‘, ‚Hlas‘ i ‚Naše cesta‘ (financovaná ze zpravodajských peněz vlády) jsou ovlivňovány Tábořským a Tábořským národními socialisty. [...] S nastávajícími potížemi jsem počítal z vážnějšího důvodu: že jste se rozhodli pro postup, který poskytl ‚přítelíčkům‘ i vyloženým odpůrcům čas k dalekosáhlým intrikám a kalení vod. Já byl pro energický krok, pro nástup, který by překvapil. Tak jsem o tom mluvil v Paříži s Blažejem. Vy jste se po té rozhodli jinak. A jak víš, já vždy se ve straně podržoval většinou. I podrídil jsem se i tentokrát, ačkoli jsem věděl, že se překážky objeví, že se bude politikařit a intrikovat. Dnes je to taky. Chci Tě ujistit, že platí vše, co jsem domluvil s Vilímem a Tobě v nesčetných dopisech napsal: jdu s Vámi a budu Vás i přes taktické chyby, kterých jste se dopustili, všemožně podpo-

57) British Library, ADD MS 74990 f24, Žofka Vilímovi, 6. 3. 1952.

58) British Library, ADD MS 74990 f99–102, Vilím Hiklovi, 15. 7. 1952.

59) British Library, ADD MS 74985A f51, Jiří Horák Josefu Horákovi, 21. 8. 1952.

60) British Library, ADD MS 74982A f53, Laušman Vilímovi, 21. 9. 1952.

rovat. Ovšem jsem dnes už dohnán k tomu, že v zájmu své cti musím už mluvit. Prvním mým stranickopolitickým vystoupením bude knížka ‚Kdo byl vinen?‘, kterou jsem dal už do tisku, aby vyšla k 5. výročí února 1948, aby vyšla včas, aby mohla býti zahraničním tiskem v únorových dnech citována. Nemohl jsem už prostě čekat, až dostanu slíbené výstřižky od Svobody. Dostanu-li je jednou, budu za ně povděčen pro jiné vhodné použití pozdější. Za Tvé připomínky jsem Ti již dříve poděkoval. Většiny jsem použil, ostatních bude event. možno třeba použít pro event. vydání v cizích jazycích. Avšak – pochop mne – nemohu a nesmím už mlčet! V zájmu domova i v zájmu své cti.“⁶¹

Publikace Laušmanovy knihy způsobila, že se k němu někteří sociální demokraté začali stavět kladně. Haselman napsal Vilímovi: „[...] mi psal znovu Jonáš, který se staví proti způsobu, jakým byl vyřízen Laušman, je ale přesvědčen, že mezi Laušmanem a Majerem jakékoliv smíření je vyloučeno.“⁶² Svoboda informoval Vilíma o Laušmanově návštěvě v Ženevě, kde se Laušman setkal s ním, Plášilem a Zelenkou: „Laušman pravděpodobně trvale zůstane v Rakousku a zabývá se naší starou myšlenkou jít blíž. Říká, že styk s domovem je – a bylo by ho možno za určitých podmínek ještě rozšířit. Některé zajímavé věci povím ústně [...]. Laušman, který se choval velmi skromně, udělal tím příznivý dojem a na druhé straně, jak bylo na Laušmanovi vidět, dala mu schůzka mnoho nadějí do budoucna...“⁶³ Vilím odpověděl do Ženevy (shodou okolností ve dnech, kdy byl Laušman unesen): „Od počátku jsem odmítal vyřídit případ Laušmana jednoduše tím, že začnem úřadovat ve svých funkcích. Já nemohu upírat právo soudruhům, aby o tom rozhodovali. Musí to být akt nebo akce, ze které bude zřejmo, že takový můj krok byl předem akceptován nějakým orgánem, jakýchkoliv sociálních demokratů v exilu. Tomu měl sloužit kdysi sjezd. [...] V Paříži mi Laušman slíbil do několika týdnů poslat podrobný popis a vysvětlení svého postupu v poúnorových týdnech. Zdůraznil jsem, že jde o materiál, který má usnadnit mně a jiným jeho obhajobu. Dodnes jsem to nedostal. Ale ani to nemění nic na mém přesvědčení, že bez Laušmana nemůžeme, zejména doma, stranu dělat.“⁶⁴

Styk s Františkem Macháčkem

Když v roce 1952 přišel František Macháček do exilu, většina sociálních demokratů neměla podezření, že byl vyslán do zahraničí, aby o nich získával informace. Laušman o něm napsal Maiwaldovi: „[...] všechny tyto zprávy [o rodině] mně potvrdil anebo doplnil Frant. Macháček [...], který v těchto dnech překročil hranice [...] hojivý balsám nepřivezl [...] v Macháčkovi přijel opravdový sociálně demokratický politik...“⁶⁵ V lednu 1953 podal Macháček do Prahy hlášení o Laušmanovi: „Laušman se vážně ucházel o spolupráci s emigranty. Zaslal dopis ÚVV sociální demokracie a předsedovi RSC dr. Petru Zenklovi. Zenkl Laušmana jako spolupracovníka odmítl. Vedoucí kruhy

⁶¹ Churchill Archives Centre, MWLD 2/35, Laušman Maiwaldovi, 13. 11. 1952.

⁶² British Library, ADD MS 74982A f59–60, Haselman Vilímovi, 24. 2. 1953.

⁶³ British Library, ADD MS 74982A, Svoboda Vilímovi, 23. 11. 1953.

⁶⁴ British Library, ADD MS 74982A f73–4, Vilím Svobodovi, Plášilovi, Zelenkovi, 25. 12. 1953.

⁶⁵ Churchill Archives Centre, MWLD/2/35, Laušman Maiwaldovi, 4. 6. 1952.

sociální demokracie (Majer, Vilím, Bernard) se případem Laušmana zabývaly. Vilím prohlásil, že Laušman utekl jen proto, aby zachránil svoji kůži. Současně bylo rozhodnuto Laušmana ze strany vyloučit [...]. Laušman žádal o vstupní visum do Anglie. V důsledku toho bylo vedení sociálně demokratické strany znovu nuceno zabývat se jeho případem. Vilím a Majer se stavěli proti jeho příjezdu. Anglický kapitán Cappel, který zpracovával všechny žádosti uprchlých ‚socialistů‘, byl ochoten doporučit kladné vyřízení žádosti, za kterou prý intervenovali ministr financí Stafford Cripps a zemřelý činitel Labour Party profesor Laski.⁶⁶

O vztahu Vilíma a Laušmana Macháček hlásil: „Je velmi pravděpodobné dle vyjádření několika prominentů emigrace v Londýně, kteří jsou v sociální demokracii a v OSRSČ, že spolupráce Majera s Vilímem, který je proti persekuvání [sic] Laušmana a jiných sociálních demokratů, kteří jsou označováni za levičáky, by ohrozila mimořádné prostředky OSRSČ v Londýně, které jsou od Bati. Tím by oslabil existenční možnosti a existenci vůbec těch osob, které jsou na tomto příspěvku závislí. Proti této podpoře ostře bojuje v Londýně skupina Vilíma, která hlásá, že to bude jednou nejdražší státní půjčka, kdyby se měli dnešní představitelé emigrace vrátit zpět do ČSR...“⁶⁷ Macháček postupně ztratil důvěru sociálních demokratů. Laušman o něm v lednu 1953 napsal Maiwaldovi: „[Macháček – pozn. aut.] [...] se na mne ‚vysrati ráčil‘ [míněno ohledně vyjednávání v Bělehradě – pozn. aut.]“⁶⁸

Také Maiwald Macháčkově nedůvěřoval, jak napsal Vilímovi: „Já sám Františkův postup v Bělehradě schválit nemohu a nebudu mu dělat štafáž v jeho neexistující skupině [...]. Nepochybuji, že ani Ty nenaletíš. Jsi vždy opatrný. Neukvap se tedy ani tentokrát. Má-li se už do Bělehradu ohlašovat k jednání nějaká skupina, ať je to skupina Tvoje, nikoliv Františkova a nikoliv jeho prostřednictvím, nýbrž přímo a v otevřené spolupráci s Bohoušem.“⁶⁹ I Vilím se stavěl k Macháčkově kriticky: „Milý Franto, a nyní ještě k Jugoslávii. Víš, že s Laušmanem nejsem ve styku, a nejsem proto informován o tom, do jaké míry Tvoje jednání s Jug. jsou vedena společně s ním, nebo bez něho, nebo dokonce, zda-li tu nedochází ke konkurenčnímu úsilí [...]. Tvůj vzkaz, že se tam ‚tlačí Kratochvíl a Housek‘ [...]. Na podrobnosti Tvých jednání jsem se Tě neptal a Ty jsi mi je neřekl. Překvapila mne proto Tvoje žádost o zaslání telegramu, že můžeš jednat mým jménem, a ještě víc to, že jsi o to zároveň požádal ‚ÚVV československé sociální demokracie v exilu‘, což jsi mi ovšem nenapsal.“⁷⁰

Jak vznikala kniha *Kdo byl vinen*

Laušman se zmínil o svém úmyslu napsat knihu hned v prvním dopise Joklovi 20. ledna 1950. V září potom napsal Maiwaldovi: „[...] byl bych Ti povděčen, abys mně obratem napsal něco bližšího o Tvém eventuálním upotřebení ‚únorových událostí‘. Já

66) MV 40254–012 p9.

67) MV 40254–22 p32.

68) Churchill Archives Centre, MWLD/2/35, Laušman Maiwaldovi, 24. 1. 1953.

69) British Library, ADD MS 74982A f54, Maiwald Vilímovi, 2. 2. 1953.

70) Churchill Archives Centre, MWLD/2/41, Vilím Macháčkově, 3. 4. 1953.

jsem totiž na toto téma ještě nic nenapsal. Chybí mi jistý materiál. Naproti tomu mám napsaný malý spisek o svém ‚případě‘, který vydám tiskem, jestliže se po své zmíněné cestě, při níž se sejdou s ‚posly domova‘, rozhodnu již pro politickou aktivitu.“⁷¹ Byl to začátek dlouhé korespondence s Maiwaldem, během níž vznikala kniha *Kdo byl vinen?*⁷² Laušman zasilal Maiwaldovi části rukopisu a ten k němu psal připomínky.

Na začátku ledna 1951 upozornil Maiwald Laušmana na dvě anglické knihy – Friedmana a *Who's next* od Johna Browna. O Brownově knize mu napsal: „Myslím, že je to nejútočnější výklad únorových událostí, zaměřený hlavně proti sociální demokracii, a že bys to měl rozebrat řádku za řádkou [...]. Autorem je asi Krajina – soudě podle toho že je v knize jeho fotografie [...]“⁷³ V červnu 1951 napsal Laušman Maiwaldovi, že se o rukopis zajímá Stránský: „Stránský mně loni psal, že – ‚až se vrátí z Ameriky, t. j. koncem ledna‘ – že mně pošle jménem Ústavu dr. E. Beneše některé otázky, týkající se února 1948. Dosud nic ovšem neposlal. Sám jsem připravil rukopis brožury na toto téma [...]. Ve spisku se chci vypořádat se všemi polopravdami a nepravdami, jimiž mne zahrnula smečka politických šakalů po příchodu do emigrace. Bude to překvapení, m. j. v tom, že bude neosobní; přes jména šakalů přijdu k věci. Spisek jsem nevydal z důvodů soukromých i finančních [...]“⁷⁴ Laušman zároveň psal publikaci o slovenském povstání: „Zdejší slovenská matice vydá k 6. výročí slovenského povstání moji brožuru ‚Pravda a lož o slovenskom povstani‘. Honorář budu investovat do menší brožury, kterou vydám vlastním nákladem a v níž řeknu, co jsem dělal v únoru.“⁷⁵

Práce na knize o únoru pokračovala. V září 1951 napsal Laušman: „[...] děkuji Ti za mimořádný zájem o moje osudy a dnes – in concreto – o brožuru. Vzácnou ochotou Tvoji a Kratochvilovou, že jste ji přeložili do angličtiny, byl jsem povzbuzen do té míry, že jsem se hned včera, po obdržení Tvého dopisu, rozhodl ji přepracovat a postupně ji zaslat [...]. Přepracoval jsem ji tak, že je schopna se dostat i na knižní trh, kdybyste to považovali za vhodné a účelné. To mně doporučili rakouští soudruzi, kteří jsou pro anglický text. Snad byste mohli – až bude přeložena – poradit se s Beranem [...]. Jinak považuji za samozřejmé, že věc musí zůstat až do vydání přísně utajena – mnou, Tebou i Kratochvilem. Musí překvapit. Jenom potom bude účinná. Stránský i. j. vědí, že ji připravuji, nevědí však žádné podrobnosti [...]. Již ‚Pravda a lož o slovenském povstání‘ chytila, jak patrně ze světového rozhlasu a tisku. Stránský psal, že je to cenný příspěvek k dokumentaci doby [...]“⁷⁶

Jaroslav Stránský rukopis přečetl a poslal Laušmanovi připomínky: „Jaroslav Stránský mně však doporučil, abych neopomenul vysvětlit dobu válečnou, zvláště když i pro tuto věc bylo na mne útočeno. Proto jsem tak učinil.“⁷⁷ Maiwald mu také posílal rady a připomínky: „[...] vyhybej se slovům hodnotícím odpůrce v odstínech ostřejších

⁷¹) Churchill Archives Centre, MWLD 2/34, Laušman Maiwaldovi, 10. 9. 1950.

⁷²) LAUŠMAN, Bohumil: *Kdo byl vinen?* VI. nákl., Vídeň 1953.

⁷³) Churchill Archives Centre, MWLD 2/34, Maiwald Laušmanovi, 1. 1. 1951; BROWN, John: *Who's next?: The lesson of Czechoslovakia*. Hutchinson & Co., London 1951.

⁷⁴) Churchill Archives Centre, MWLD 2/35, Laušman Maiwaldovi, 3. 6. 1951.

⁷⁵) Churchill Archives Centre, MWLD 2/34, Laušman Maiwaldovi, 29. 7. 1951.

⁷⁶) Churchill Archives Centre, MWLD 2/35, Laušman Maiwaldovi, 21. 9. 1951.

⁷⁷) Churchill Archives Centre, MWLD 2/34, Laušman Maiwaldovi, 24. 9. 1951.

než např. lidé nešťastní, neinformovaní, zmatení, bezradní [...] vždy vol odstín vyjadřující slitování, smutek nad tím, že jsou tak nešťastní, že nevidí špatnost, neprozíravost, sobeckost, či jakoukoliv jinou odrůdu zloby, jíž se dopouští [...].“ Upozornil ho dále na historika A. J. P. Taylora: „Myslím, že by bylo dobré rukopis trochu přepracovat a doplnit pasážemi, které by tvořily jakýsi historický rámec událostí a jejich hodnocení [...]. A. J. P. Taylor v *Manchester Guardian weekly* 16. 2. 1950: ‚*Though the Social Democrats followed a weak and unequivocal course during the crisis, one can understand their reluctance to cooperate with anti Socialist parties and so start on the road which had led the German Social Democrats to disaster thirty years before.*‘ Takovýto pronikavý postřeh podstaty problému československé sociální demokracie v situaci po 1945 v glose obecně uznávaného anglického historika má nesporně větší váhu než štěkáni šakalů [...].“⁷⁸

Maiwald Laušmanovi doporučoval, aby publikaci rozšířil a prohloubil: „Zpracování brožury do publikace, která by pronikla na knižní trh, by bylo velmi dobré. Knižní zpracování by přineslo výhody trvalého dokumentu a také lépe proniká na rozhodujících místech než malá brožurka, rozmnožené oběžníky nebo časopisy, zvláště emigrantské [...]. Prohlédněte systematicky s Krupičkou všechnu přístupnou literaturu, poříd'te výpisky míst, která se týkají Tebe nebo československé sociální demokracie vůbec. Každý na samostatný lístek, roztríd'te to, a když to budeš mít hezky před sebou, hned se Ti rozběhne péro k psaní vlastních komentářů, potvrzení, vyvracení nebo dotažení správnějšího výkladu. Nejvhodnější vmontování do rukopisu bude Ti pak hračkou. Nedostatkem rukopisu je, že postrádá toto ‚vnější‘ vybavení; kniha dávaná dnes do tisku by nemohla zcela ignorovat, co o únoru a československé poválečné historii už bylo vytištěno. Bylo by to vykládáno jako přiznání slabosti stanoviska autora – nakladatel by v tom mohl vidět povrchnost zpracování. I pouhá obhajoba potřebuje oporu v dokumentaci. Vyžaduje to hodně trpělivého soustředění, jsem však přesvědčen, že energie na to věnované nebudeš nikdy litovat, posuzováno politicky a krátkodobě, i po stránce finanční. Dobře zpracovanou publikaci nakladatel rád vezme – i zaplatí dobrý honorář. Zdařilá publikace otevře Ti mnoho dveří dnes zavřených a může poskytnout i slušnou existenční základnu. Soudím, že by publikace napsaná člověkem, který je ostatními politickými stranami své země pronásledován za svou dobrou vůli spolupracovat s KSC, mohla mít velký úspěch ve všech zemích, kde jsou socialistické strany významnou složkou. Byla by to publikace, jakou potřebují. V rozšířeném zpracování, jak si je představují, by měla být např. kapitola ‚V čem jsme skutečně chybovali‘ – otevřeně konstatující, že to byla určitá idealisace představ o vývoji v myšlení československých komunistů – narážíš na to v partii o dojmech z cesty do SSSR, bylo by však dobré to rozvést v závěrečné kapitole hodnotící nejdůležitější fakta. Nebo popsat bližší taktiku KSC k udržování této iluze o možnosti úzké spolupráce. Zbytečnost násilného převratu v zemi, která parlamentní cestou došla k znárodnění na široké základně – jaké není obdoby. Osudnost omylu Moskvy, která dala příkaz k tomuto kroku bez ohledu na mezinárodně-politické důsledky. Bez zásahu do vývoje ČSR by sotva došlo k onomu vyburcování veřejnosti na Západě a k obnově zbrojení atd., které dnes tíží hospodář-

⁷⁸⁾ Churchill Archives Centre, MWLD 2/35, Maiwald Laušmanovi, 28. 9. 1951.

ství Západu, také však – a ještě více – dusí možnosti rozvoje v oblasti moskevského vlivu. Příklad konstruktivního vývoje v ČSR i jinde, nezatíženého důsledky rostoucího mezinárodního napětí, mohl být historickým faktorem prvního řádu. Místo toho plochý aparátnický zásah v únoru [...]. Bylo chybou idealisovat KSČ a jejich pány v Moskvě a spoléhat se na to, že dovedou pochopit to speciální poslání zvláštního vývoje v ČSR – přisuzovat jim státnické schopnosti, jimž nedorostli. Ploché aparátnictví zvítězilo nad duchem socialismu!

Publikace obsahující zhodnocení osobních zkušeností pod zorným úhlem současných problémů ve světě, psaná také pro mnohé naivní obdivovatele moskevských vlád-ců, by byla velkým úspěchem po všech stránkách. [...] Tak vyhrňte si rukávy do druhého kola k propilování rukopisu.⁷⁹

V lednu roku 1952 se o Laušmanův rukopis začal zajímat Vilím: „Z několika stran jsem slyšel, že píšeš brožuru o únoru. Nemám ponětí o rozsahu, který chystáš. Nejsem si také jist, zda-li máš všechn potřebný materiál, zejména literaturu, která již po únoru vyšla a je dost bohatá a národně socialistická. Myslím, že bys ji měl mít po ruce. Sám jsem odolal několikerému naléhání hned na počátku mého exilu něco takového psát, poněvadž by to musela být kniha o celém politickém vývoji až k únoru. A na to je myslím ještě čas. Myslím, že by z ní jasně a z faktů vyplývalo, že sociální demokracie v boji za demokracii neměla v Československu žádného spolehlivého partnera. [...] A nyní k únoru [...]. Nevím, zda-li už dnes je možné zveřejnit poradu, kterou jsme měli s národními socialisty koncem prosince 1947. Myslím, že nikoliv, se zřetelem na Frantu Tvarůžka [na okraji připsáno Tymeš – pozn. aut.] a Drtinu, kteří jsou doma. Národní socialisté se k ní doposud nepřiznali, poněvadž by to oslabilo jejich pověst jediných bojovníku proti komunismu. Museli by přiznat, že tam bylo dohodnuto, jak postupovat ve vládě ve věcech policie a armády, a že Ty jsi byl pověřen jednat s lidovci, které jsi tím prakticky zatahoval do komunistického bloku. Vyšlo by také z toho najevo, že vývoj až k únoru byl výsledkem této porady a že demise byla blbost. A nejenom to, že byla školáckým kouskem, zejména proto, že k ní došlo bez dohody s námi, kteří ve vládě v inkriminované otázce postupovali stejně jako ostatní proti komunistům. To je důležitý bod. Ve všech informacích, jak zdejších, tak Američanům, jsem se touto otázkou zabýval. Moje zpráva byla myslím podkladem pro informace americkému senátu, poněvadž šla tehdy z Londýna zvláštním kurýrem. I později jsem trval na tom, že poprvé jsme se o demisi dověděli v pátek ve 4.15, kdy mi Krajina telefonoval, že podali demisi. Vytkl jsem mu, že to udělali bez dohody s námi. Ve všech informacích jsem také doposud uváděl Ripkovu návštěvu u Tebe asi ve 4.30.“⁸⁰

Laušman dal Vilímovi rukopis k přečtení: „Dohodli jsme se s Vilímem, že s urychlením přečte celý rukopis brožury a sdělí nejzávažnější připomínky. S urychlením proto, aby se nezdržoval překlad. Dosud nic nesdělil.“⁸¹ Laušman nevěděl, že Vilím nemá v úmyslu rukopis číst, jak to po letech Vilím potvrdil v dopise Janýrovi: „S Laušmanem jsem se jednou sešel v Paříži (nemohu teď říkat přesné datum), kde jsme udělali spo-

⁷⁹⁾ Churchill Archives Centre, MWLD/2/35, Maiwald Laušmanovi, 14. 10. 1951.

⁸⁰⁾ British Library 74982A f26–7, Vilím Laušmanovi, 9. 1. 1952.

⁸¹⁾ Churchill Archives Centre, MWLD 2/35, Laušman Maiwaldovi, 20. 3. 1952.

lečně prohlášení k nějakým volbám doma, které vyšlo ve franc[ouzském] i jiném tisku, a myslím, [že] bylo vysíláno domů. Pak jsme byli ve styku a mám ještě originál jeho rukopisu knížky, kterou vydal, který mně poslal k připomínkám. To jsem mu nevracel v naději, že to nebude moci vydat, ale bohužel měl kopii.⁸² Laušman dal rukopis přečíst také ve Francii: „[...] v Paříži rukopis přečetl (,se zatajeným dechem‘, jak sám se vyjádřil) M. Z. Hirsch, socialista. Doporučuje, vzhledem k situaci v Internacionále, anglický jazyk, t. j. celou brožuru anglicky [...].“⁸³

Maiwald zatím připravil anglický výtah a radil, aby kniha vyšla také francouzsky: „[...] tento týden jsem dokončil anglický výtah z Tvého rukopisu, abych mohl začít korespondovat. První nabídku zašlu, jakmile mi kolega zreviduje angličtinu, vydavateli Johna Browna, Hutchinson & Co., s poukazem na předmluvu Lorda Vansitarta kritizující československou sociální demokracii [...]. Potom se obrátím na další [...]. Zájem gen. Fauchera je povzbuzující, nechtěl by napsat k francouzskému vydání předmluvu?“⁸⁴ Vydavatel knihy Johna Browna však rukopis odmítl.⁸⁵

Maiwald navrhl vydání rukopisu Ústavu dr. E. Beneše, o čemž informoval Laušmana: „Dnes jsem byl pozván Smutným na oběd se Stránským. Vilím, který byl také pozván, nemohl přijít – musel dnes do práce. Rádi by nás získali pro aktivnější účast na pracích Ústavu dr. E. B. Použil jsem této příležitosti k presentování návrhu na vydávání ‚Únorové knihovny‘ ústavem. Projekt je postaven na myšlence získat prostředky pro vydavatelskou činnost Ústavu z fondu, který má být zřízen při Evropské Radě. Od obvyklé vydavatelské činnosti by se lišil tím, že by současně s výzvou k předložení rukopisů pro Knihovnu byly vyhlášeny tyto zásady: Autoři by dali souhlas s provedením zvláštního připomínkového řízení, jež by pozůstávalo v rozeslání kontrolních dotazů na všechny osoby v rukopise jmenované (nebo nepřímě označené,) a uvedené osoby byly vyzvány k zaslání svých připomínek, které by buď autor sám pojal do textu, nebo ve formě poznámek, popřípadě do zvláštního ‚dodatku připomínek‘, kde by to bylo technicky nutné. Připomínky by však mohly obsahovat pouze sdělení k opravě nebo vysvětlení tvrzených skutečností, nikoliv hodnocení a polemiku. O provedeném připomínkovém řízení by vydavatelství podalo v předmluvě zprávu, kdo připomínky nezaslal nebo dotaz byl vrácen jako nedoručitelný apod. Rukopisy by byly publikovány v pořadí, jak byly předloženy hotové pro tisk. Změny v textu později by měnily pořadí rukopisů dávaných do tisku [...]. To je zatím můj návrh. Smutný myšlenku velmi uvítal a půjde za věcí [...]. Tato forma českého vydání by byla ideální pro Tvou brožuru!“⁸⁶

Maiwald předpokládal, že Vilím měl o Laušmanovu knihu zájem: „Odpoledne jsme u Blažeje diskutovali o obsahu brožury. Bude mít hodně připomínek, které brožuru obohatí po stránce dokumentární. Také Svoboda, který bydlí u Blažeje, bude mít hodně doplňků.“⁸⁷ Po vydání knihy napsal Maiwald Laušmanovi: „Gratuluji k prvnímu vydání ‚Kdo byl vinen‘. S radostí zjišťuji, že kritické dny jsou tam podrobněji zpracovány

⁸²⁾ Churchill Archives Centre, BVLM/2/5, Vilím Janýrovi, 14. 12. 1971.

⁸³⁾ Churchill Archives Centre, MWLD 2/35, Laušman Maiwaldovi, 20. 3. 1952.

⁸⁴⁾ Churchill Archives Centre, MWLD 2/35, Maiwald Laušmanovi, 23. 3. 1952.

⁸⁵⁾ Churchill Archives Centre, MWLD 2/35, Maiwald Laušmanovi, 5. 4. 1952.

⁸⁶⁾ Churchill Archives Centre, MWLD 2/35, Maiwald Laušmanovi, 5. 4. 1952.

⁸⁷⁾ Churchill Archives Centre, MWLD 2/35, Maiwald Laušmanovi, 5. 4. 1952.

než v původním rukopise. Obžalovaný se stal žalobcem [...]. Dostal jsem knížku v sobotu ráno a měl jsem ji přečtenou, než jsem šel spát. Jsem s ní spokojen v hlavních liniích. Pouze bych vytahal za vlasy korektorovi, že tam nechal dost tiskových chyb, které zaměňují smysl některých vět. Na některých místech montáž vsuvek trochu porušila plynulost textu (*Ve stínu Jalty*). Pro jinojazyčná vydání rozhodně bych vypustil Na vysvětlenou a přepracoval Před únorem bylo září. Dokumentární ráz publikace by byl zvýšen, kdybys opatřil originální text svého dopisu resignujícího na kandidaturu z konfiskované Mladé Fronty. Nevyhnul bych se ani dopisu Labour Party, k němuž bych připojil vhodné vysvětlení. Dnes, kdy lidé na Západě viděli techniku procesu se Slánským, divají se na věci realističtěji než dříve. Mé pokusy získat anglického nakladatele selhaly, jak jsem Ti svého času psal. České vydání může přispět ke zvýšení zájmu a bude stát za to, znovu se o to pokusit. Loni mi odmítl vydat Tvou knížku Gollancz a vydavatel Browna. Předmluvu k ní mi slíbil profesor Taylor, kterého jsem navštívil v Oxfordě – to je ten, co recenzoval Ripkovu knížku. Překlad daleko nepokročil. Žena přeložila pouze dvě kapitoly, kde se dalo očekávat, že nebudou změny: *Kytička Gottwaldovi* a *Od Baltu k Adrii*. Vedle toho byl jsem upozorněn, že nakladatelé dávají přednost překladům pořizovaným jejich známými překladateli. Po komerční stránce by možná nebyl špatným jednatelem Josten.⁸⁸

Laušmanovu knihu podpořil i Plášil: „Dlouho jsme si nepsali – dnes jsem ale dočetl knížku s. Laušmana ‚Kdo byl vinen‘, a tak se hlásím opět. Znal jsi mé názory – ze schůzky u Vilíma v létě 1952 – znal si je i z osobních rozhovorů. Ke konečnému úsudku, čekal jsem to v Londýně v poradách – mělo přijít něco písemného od Laušmana. Ta knížka je dnes v rukou nás všech, a je proto nutno zaujmouti stanovisko – k s. Laušmanovi – konečné. Laušman držel slovo a slíbené vysvětlení vydal, dokonce velmi obsačně. Nyní bych chtěl, aby jeho knížka měla publicitu i v kruzích socialistických stran evropských.“⁸⁹ Knebort o knize napsal Macháčkovi: „O té knize Laušmanově jsem mínil dát podnět k zahájení diskuse v rámci organizace a tím také v ÚVV až po celý kruh naší soudružské rodiny – zatím mi to nevyšlo, neboť pro silný odpor ze strany některých funkcionářů nebylo možno věc prosadit. Kancléř Smutný měl přednášku v Benešově ústavu o ‚Únoru 1948‘ a pochvalně se o té knize zmínil. Říká prý také to, co nikdo z těch četných autorů v emigraci ještě neřekl anebo úmyslně překroutil.“⁹⁰

Laušmanovo zmizení

Během Vánoc roku 1953 Laušman zmizel ze Salzburgu, kde v té době bydlel. V exilu se rozproudila diskuse o tom, zda se vrátil dobrovolně do Československa, a nebo byl unesen. Prosser poslal na začátku února Vilímovi zprávu o zmizení Laušmana: „[...] 23. prosince měl ze svého bytu v Salzburgu zmizeti Laušman. Podle této informace má se policie domnívat, že byl odtážen komunisty. Bytná měla sdělit, že si nevzal ani

⁸⁸) Churchill Archives Centre, MWLD 2/35, Maiwald Laušmanovi, 16. 2. 1953.

⁸⁹) Churchill Archives Centre, MWLD/2/35, Plášil Maiwaldovi, 21. 2. 1953.

⁹⁰) MV 40254-20 p177.

holící náčiní, takže podle jejího názoru neodejel nikam na cestu. Nic též neřekl, že zamýšlí odcestovati.⁹¹ Prosser měl starost, aby Státní bezpečnost nezískala o něm přes Laušmana informace. Ptal se Vilíma v dopise: „Pokud jsem slyšel, měl jsi se s Laušmanem sejít. Můžeš mně prosím sdělit, zda v eventuálním rozhovoru bylo mluveno i o mně? Konkrétně mám zájem vědět, zda bylo eventuálně něco řečeno o oné staré záležitosti v Londýně. Mám zájem potud, že opatrnost by byla nezbytná, kdyby on věděl něco konkrétnějšího.“ Haselman hlásil Vilímovi: „Za Laušmanem zapadly vody. Jediní Angličané jsou přesvědčeni, že je ve Frankfurtu. Plk. Procházka, ‚Proud‘, to potvrdil ústně jednomu Čechovi z Paříže s tím, že ho sebrali v Salzburku na ulici. Franta byl vyslýchán CIC a přesto, že se mu zdálo, že jim jde více o informace než o vlastní hledání, domnívá se, že ve Frankfurtě není a že není vyloučeno, že šel dobrovolně do ČSR, ovšem ilegálně kvůli rodině, o které měl v poslední době zlé zprávy. Nevyklučuje pochopitelně, že ho tam chytli.“ Haselman také poslal Vilímovi přehled francouzského socialistického tisku o zmizení Laušmana.⁹²

V únoru zastávaly *Vídeňské svobodné listy* názor, že Laušman je v americké zajišťovací vazbě.⁹³ O více než rok později byl v časopise *Čechoslovák* otištěn Laušmanův dopis z 19. prosince 1953, ve kterém naznačoval, že se nechystá do Československa vrátit.⁹⁴ Holandský novinář Kief publikoval Laušmanovo prohlášení, které Laušman u něho uložil pro použití, kdyby došlo k únosu.⁹⁵

Laušman v Praze

V květnu 1954 promluvil Laušman v Československém rozhlasu a řekl, že se vrátil dobrovolně. Většině exulantů bylo zřejmé, že jeho návrat nemohl být dobrovolný, ale někteří, jako například Adolf Mokřý, označili toto vysílání za důkaz Laušmanovy „zrady“.⁹⁶ Ústřední výkonný výbor Československé sociální demokracie v exilu ponechal v oběžníku pro členy otázku Laušmanova dobrovolného návratu otevřenou: „Není rozhodující, zda se Laušman vrátil do náruče komunistického režimu dobrovolně, či nedobrovolně, ale důležité je, že je dnes opět nástrojem komunistické propagandy.“⁹⁷ Vilím se po mnoha letech k této otázce vrátil v dopise Janýrovi: „Proč se stále ještě zajímám o podrobnosti Laušmanova případu, je toto: především je nutno dokázat, že se nevrátil dobrovolně. To totiž patrně nevíš, co se tu dělo po jeho zmizení. Zatím, co pro zahraniční tisk bylo samozřejmé, že Laušman byl odvléčen, Praze záleželo na tom, dokázat, že se vrátil dobrovolně. Myslím, že to bylo pro ně tak důležité, že exponovali svoje vtyčky v exilu k propagování jejich podvodu. A tu se dostávám k nejmavější věci. Jediný časopis, mimo Československo, který prosazoval stanovisko, že

⁹¹) British Library, ADD MS 74982A f75, Prosser Vilímovi, 1. 2. 1954.

⁹²) British Library, ADD MS 74982A f76, Haselman Vilímovi, 3. 2. 1954.

⁹³) *Vídeňské svobodné listy*, 12. 2. 1954.

⁹⁴) *Čechoslovák*, 25. 3. 1955.

⁹⁵) Churchill Archives Centre, MWLD/2/35, Informace k případu Laušmana, bez data.

⁹⁶) MOKRÝ, Adolf: Od zrady ke zradě. *Demokracie a socialismus* (Londýn), 1954/29, s. 7–9.

⁹⁷) British Library, ADD MS 74982A f85, ÚVV soudruhovi, 24. 5. 1954.

Laušman se vrátil dobrovolně, byl ‚list sociálních demokratů‘. Dokonce došlo k boji mezi ‚Democracií a socialismem‘ a ‚Čechoslovákem‘, časopisem nijak nakloněným sociální demokracii, který zastával stanovisko, že Laušman byl unesen.⁹⁸

Někteří navrhovali, aby britští labouristé Laušmanovi pomohli. Maiwald napsal Vilímovi: „Vzpomněl jsem si, že snad jediný člověk z Labour Party, který se setkal s Laušmanem v exilu, je Sam Watson (z National Union of Mineworkers, před časem předseda Labour Party). Setkali se před rokem v Bělehradě a Laušman mu pak poslal svým prostřednictvím svou knížku. Byl by proto nejvhodnějším iniciátorem a předsedou komitétu ‚Let him repeat it before the Curtain‘. Watsonovu výzvu k podpisu apelu na pražskou vládu by nemohli ostatní členové výkonného výboru Labour Party tak snadno hodit do koše, podobně MP atd. Hlavní propagační úspěch by byl v získání podpisu Bevanistů. Mnohým by se jistě zajídalo usvědčovat Prahu z únosu, ale odmítnout podpis by je stavělo do pravého světla. Každý by se však musel při tom alespoň trochu zamyslet nad metodami komunistů, ať už by podepsal nebo ne.“⁹⁹

V září 1954 se labouristický radní z Cambridge, Councillor Robert Davies, uvolil, že při návštěvě v Praze požádá o rozhovor s Laušmanem. Maiwald o tom napsal Vilímovi: „Posílám výstřižek k předběžné informaci. Více se dozvíme až za 6 týdnů – neočekávám dřívější zprávy, poněvadž v Praze dají delegaci sprchu. Ale i tak může to přinést pouze dobré. Odepřením setkání otevřou ‚delegátům‘ oči a my se dovíme přesněji, co s Bohouškem je. Po návratu ‚delegátů‘ by mohl Josten je požádat o interview nebo o článek (o dnešní Praze) pro svou anglickou službu. S Daviesem bych to zde v Cambridgi snadno zařídil.“¹⁰⁰ Jak se dalo očekávat, Councillor Davies nejenom že s Laušmanem nemluvil, ale dokonce mu ani nebylo dovoleno opustit letiště.

Později se Vilímovi podařilo dostat Laušmanovo jméno na listinu vězňených sociálních demokratů: „Po dlouhá léta zůstával zde jeden problém. Dostat Laušmana na listinu vězňených sociálních demokratů, která občas byla používána západoevropskými socialisty při styku s komunisty. Na tu nejdůležitější, předloženou Chrusčovovi, jsem Laušmana bez vědomí ‚soudruhů‘ dostal. Snad není nic zajímavějšího než jedna epizoda. Když tu řadu let po zničení Laušmana byl na návštěvě Fierlinger, ujela mu huba a prozradil oficiálně, že Laušman byl souzen a je ve vězení. Do té doby na západě vždycky tvrdil, že neví, kde je, a že ‚patrně někde pije‘! Po maléru mluvky Fierlingera neměl Vilém Bernard nic jiného na starosti než zachránit malér, který způsobil Fierlinger. V Labour Call to vysvětlil. Několik let potom, kdy byla zveřejněna zpráva vídeňského velitele GPU, konstatoval, že zmizení Laušmana je stále ještě záhadou a že k jeho věznění došlo patrně proto, že měl příliš velké požadavky pro svoje posice, které komunisté nebyli ochotni plnit, tak ho zavřeli‘. (citováno popaměti). A to je doposud v mezinárodně socialistickém hnutí tečka československých sociálních demokratů za případem Laušmana.“¹⁰¹

⁹⁸) Churchill Archives Centre, BVLm/2/5, Vilím Janýrovi, 14. 12. 1971.

⁹⁹) British Library, ADD MS74982A f90, Maiwald Vilímovi, 12. 6. 1954.

¹⁰⁰) British Library, ADD MS 74982A f93, Maiwald Vilímovi, 9. 9. 1954; *Cambridge Daily News*, 6. 9. 1954.

¹⁰¹) Churchill Archives Centre, BVLm/2/5, Vilím Janýrovi, 14. 12. 1971.

V době, kdy se Laušman vrátil do Československa, byl Macháček ještě v exilu. Podal o Laušmanově zmizení několik hlášení: „*Situace v exilu vypadá takto: část (malá) tvrdí, že odešel dobrovolně a že je zrádce nejhoršího zrna [...]. Část (sociálně demokratického ÚV a jeho přívrženci) tvrdí, že ať už byl unesen nebo ne, je to jeho vina a zaslouží si opovržení. Těm jde o to, srazit vliv Lušmana na nulu [...]. Největší část emigrace [je] přesvědčena, že byl Laušman unesen.*“¹⁰² „*Vilím a Maiwald zásadně tvrdí, že Laušman byl unesen, a kdo tvrdí opak, že je agent Prahy. Ještě před uveřejněním tzv. Laušmanova dopisu v novinách (viz jeden dopis z Vídeňských Listů) navrhoval Maiwald, aby byla v tisku udělána kampaň ve prospěch Laušmana tak, jak se teď objevila v novinách.*“¹⁰³ Macháček sám zřejmě neznal žádné podrobnosti o tom, co se stalo s Laušmanem. V březnu hlásil: „*Laušman – ať je u Američanů nebo v Praze – hodně si to zavínil sám. Stykal se s podivnými lidmi.*“¹⁰⁴

Vilím o mnoho let později vyjádřil podobný názor, že Laušman byl neopatrný: „*Varoval jsem ho před způsobem jeho styků s domovem, protože používal k tomu průvodčí mezinárodních vlaků. Bohouš byl ovšem trochu indián. Vím také od něho, že už ho jednou Rusové měli v rukou před naší schůzkou v Paříži. Zaspal ve vlaku a probudil se v ruské zóně. Naštěstí, když se chtěl vracet, tak před propuštěním si tele[fonicky] Rusové zjišťovali, zda-li ve Vídni není něco na jakéhosi Gottlieba. Tak měl štěstí, že měl na Kenkartě poněmčeného Bohumila.*“¹⁰⁵ Ilustroval to též příběhem o setkání Laušmana a Součka v Paříži: „*Naši pařížští vyčuchali nějak pařížské bistro, do kterého každý den chodil Souček, pravidelně na kafe, nebo na štamprdle. A tak bylo dohodnuto, že Laušman ho tam ‚přepadne‘. O tom přepadení mám podrobnou zprávu našeho soudruha, o jeho přítomnosti ovšem Souček nevěděl. Když se před ním Laušman ukázal, tak vypadal Souček tak, jako kdyby se na něj zbořil celý dům. Vyběhl z bistra a Laušman za ním. Chytil ho za šosy a přimáčkl ho ke zdi. (Souček je mrňavý, tak to bylo snadné). Laušman ho přesvědčoval, že s ním chce jenom přátelsky hovořit, ale vyděšený Souček to odmítl. A to je všechno.*“¹⁰⁶

Zájem o Laušmana později utichl. V roce 1959 podal Petr S. Deriabin hlášení ohledně jednání o Laušmanovi v americkém Kongresu: „*Laušman was the Czechoslovak minister in June 1948 in Czechoslovakia. Then he left Czechoslovakia. He was living in Salzburg, in Austria. He was working for freedom and was talking about what is going on in Czechoslovakia. Czechoslovak intelligence asked Soviet intelligence to help them kidnap Mr. Laušman. Czechoslovakia sent three agents to Salzburg. They gave some kind of narcotics and drugs to Mr. Laušman, put him in a car, and took him through the West Austrian Zone to the Soviet Zone, and the Soviets gave them two cars and guards etc. and they took Mr. Laušman to Prague, to Czechoslovakia. As far as I know, Mr. Laušman woke up when he was in Prague.*“¹⁰⁷

¹⁰²⁾ MV 40254-21 p198.

¹⁰³⁾ MV 40254-21 p210.

¹⁰⁴⁾ MV 40254-21 p102.

¹⁰⁵⁾ Churchill Archives Centre, BVLM/2/5, Vilím Janýrovi, 14. 12. 1971.

¹⁰⁶⁾ Churchill Archives Centre, BVLM/2/5, Vilím Janýrovi, 14. 12. 1971.

¹⁰⁷⁾ British Library, ADD MS 74982A f112, Luža 23. 8. 1962; Hearing, House of Representatives, 86th Congress, First Session, Washington 1959, 17. 3. 1959.

Po Laušmanově smrti

Bohumil Laušman zemřel ve věznici 9. května 1963. Když se jeho spoluvězeň Štefan Pagáč dostal do exilu, navázal styk s Vilímem, který mu napsal: „*V příloze pro Vaši informaci posílám několik stránek tzv. ‚potlačované zprávy‘. Jde o materiál, který byl zpracován během r. 1968 na jaře oficiální tzv. Pillerovou komisí KSČ, kterou vydal Jiří Pelikán v exilu. To je to poslední, co víme o Laušmanově případu [...].*“¹⁰⁸ Pagáč se snažil vzbudit ve Vilímovi důvěru: „*Ešče v čase, keď som bol polit. väzňom, som podal písomný návrh imun. výboru Národ. shromaždenia v Prahe na trestné stíhanie pachateľov bestialnej polit. vraždy, spáchanej dňa 9. 5. 1963 na B. L. Stalo se tak mojim písomným podaním zo dňa 28. 10. 1965 a zo dňa 16. 2. 1967. Ako zodp. viníkov som označil A. Novotného a L. Štrougala.*“¹⁰⁹

Janýr ovšem Pagáčovi nedůvěřoval a Vilímovi napsal: „*Neznám ho osobně, ze záhadných důvodů se mi neozval, když tady byl, ačkoli o mně věděl, dostal od někoho i číslo telefonu. Zním však vše, co napsal (texty jeho stížnosti na soud, ÚV a zejména text případu Laušman, jak ho uveřejnila slovenská Směna na podzim 1968 a převzal pražský Signál. Mám vedle toho informace o něm [...]). Ty znějí, že Pagačovi nelze doslova věřit, že se snaží z případu vytlouct pro sebe větší slávu, než je možné.*“¹¹⁰ Také Vilím pociťoval vůči Pagáčovi nedůvěru: „*Přihlásil se mi po jednom z mých článků v Amerických Listech. Vadilo mi především, že se nepředstavil, kdo je, co je, kým byl a proč byl zavřen. Neznal jsem články ve Směně a vzal prostě na vědomí, že je člověk, který žil s Laušmanem na jedné cele. Myslím, ať chce vytlouct kapitál, nebo nechce, je důležité z něj dostat všechno, o čem Laušman hovořil. Nějaké ty jeho přídatky bude velmi snadné z toho odstranit. Je jedna věc u něho sympatická. Je-li pravda, že už z kriminálu se snažil o to, aby byla vysvětlena Laušmanova smrt. Jestliže chce na tom něco vydělat, to je jeho věc. K tomu mu pomáhat nebudem. Ale mně osobně bude zajímat jeho reprodukce toho, co Laušman povídal.*“¹¹¹

V British Library je slovenská nahrávka (a její přepis) Pagáčova vyprávění o tom, jak sdílel celu s Bohumilem Laušmanem. Pagáč později vydal své vzpomínky v New Yorku česky a anglicky pod názvy *Svědék z cely č.13* a *State secret no.1*.¹¹² Vilím se domníval, že by Janýr měl Laušmanův případ zpracovat: „*Laušmanův případ, jak sám víš, je komplikovaná záležitost a vyřizovat ji po kusech by nikam nevedlo. Vidím, že jsi za celou věcí šel a bylo by snad nejvhodnější, kdybys příležitostně to dal všechno dohromady, i když to považuješ za nehotové, poslal mi to a já bych se pokusil pomoci k vyplnění mezer. Podle toho, co mám od Pagače, podle Laušmana mistrem jeho celého případu byl Barák.*“¹¹³

¹⁰⁸ British Library, ADD MS 74982A f127, Vilím Pagačovi, 18. 7. 1971.

¹⁰⁹ British Library, ADD MS 74982A f128, Pagač Vilímovi, 2. 8. 1971.

¹¹⁰ Churchill Archives Centre, BVLM/2/5, Janýr Vilímovi, 6. 10. 1971.

¹¹¹ Churchill Archives Centre, BVLM/2/5, Vilím Janýrovi, 14. 12. 1971.

¹¹² PAGÁČ, Štefan: *Svědék z cely č. 13*. Vl. nákl., New York 1979; PAGAC, Stefan: *State secret no. 1.: Warning for the free world*. New York 1982.

¹¹³ Churchill Archives Centre, BVLM/2/10, Vilím Janýrovi, 18. 4. 1972.

Vilím si o Laušmanovi psal také s Krupičkou: „*Moje výhrady proti Laušmanově postupu, ani ne tak během února, ale krátkou dobu po tom, neměly vliv na náš vzájemný přátelský poměr: Věděl, že odcházím do exilu, přišel jsem se s ním rozloučit, když byl ještě náměstkem Gottwalda. Přemlouval mě, abych se schoval, že později půjdeme spolu. Na to jsem ovšem nečekal. Věděl jsem, jak se musí poměry vyvíjet, pět let kriminálu od nacistů mně stačilo a bylo tehdy také třeba tady venku povědět, co se vlastně doma stalo [...]. Tu se ovšem dostávám k tomu, proč jsem rád, že jsi se ozval. Laušmanův případ není vyřízen. Byl předsedou strany a myslím, že za to jsem měl tehdy největší zodpovědnost. Po jeho odvěčení jsem byl informován o jeho osudech doma a jeho prohlášení na konferenci, že jsem agentem špionážních služeb, jsem přijal jako náznak o jeho situaci. Je zajímavé, že si toho všimli také jeho žaláři a v Rudém Právu to z jeho projevu zmizelo. Jistě tě bude zajímat, že shromažďujeme materiál o jeho odvěčení a osudu doma. Je to pro historii. Jednak v zájmu pověsti Bohouše, ale i strany. V Americe je muž, který byl spoluvězněm Bohouše v době jeho smrti a delší dobu před tím. Ten tvrdí, že Bohouš byl zavražděn, otráven. Jenom proto, že nemůžeme doposud bezpečně říci, že jeho smrt byla vražda, nenaléhám, aby materiál byl nyní zpracován.*“¹¹⁴

Dokumenty ve fondech Blažeje Vilíma a Karla Maiwalda naznačují, že oba měli stejnou myšlenku napsat něco o Bohumilu Laušmanovi. Bohužel oba zemřeli, aniž se jim to podařilo.

Doufám, že můj článek umožní novým historikům, aby tento úkol za ně splnili.

Poděkování/Acknowledgement

The British Library, 90 Euston Road, London NW1 2DB, United Kingdom
The Churchill Archives Centre, Churchill College, Cambridge, CB3 0DS, United Kingdom
The National Archives, Kew, Richmond, Surrey, TW9 4DU, United Kingdom

¹¹⁴⁾ Churchill Archives Centre, BVLM/2/10, Vilím Krupičkovi, 12. 4. 1973.